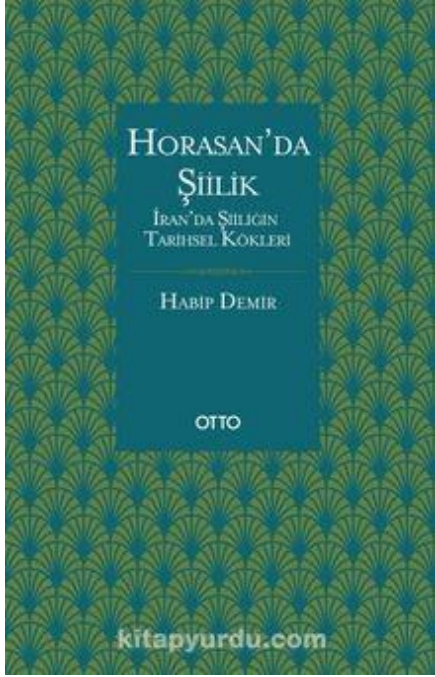


HORASAN'DA ŞİİLİK

Ankara: Otto Yayınları, 1. Baskı, 2017, 272 sayfa.

Rumeysa BALCI¹



En temel anlamı ile mezhepler, din ile ilgili beşer yorumlarının ve anlayış farklılıklarının zamanla kurumsallaşmaya başlaması ile ortaya çıkmıştır. Fikirler ve bu fikirler etrafında oluşan sosyal birliktelikler kendiliğinden veya herhangi bir ortamdan yoksun olarak ortaya çıkmadıkları gibi süreç içerisinde ilk hallerinden değişip dönüşerek sonraki kuşaklara aktarılırlar. Tarih bilminde olduğu gibi İslam Mezhepler Tarihinin de ilgilendiği tüm bu siyasî ve itikadî temelli oluşumların, şekillendikleri ortamdan ve temellendirildikleri fikirlerden başlayarak bir süreç içerisinde

bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerekmektedir. Fikir-hadise ve zaman-mekân irtibatının sağlıklı bir şekilde kurulduğu çalışmalar neticesinde mezheplerin oluşum, gelişim ve değişim süreçlerini de anlamak mümkün hale gelebilecektir.

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-5076-6571 / e-posta: rmysbalci@ankara.edu.tr

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
15.11.2021	30.12.2021	31.12.202

Müslümanlar fetihlerin başlamasıyla birlikte yalnızca Yahudi ve Hristiyan kültürlerle etkileşime girmekle kalmayıp pek çok farklı kültür ve medeniyetle de karşı karşıya gelmiştir. Bunlardan en önemlisi olan Sasani medeniyetinin merkezi olan Horasan'ın mezhebî arka planı, Mürcie ve Haricilik açısından incelense de Şiilik açısından yeterince incelenmemiştir. İslam düşünce tarihi ve medeniyetini doğru anlayabilmemiz için İslam medeniyetinin gelişim süreçlerine katkıda bulunan bütün mezheplerin incelenmesi gerekmektedir.

Acton tarafından da ifade edildiği üzere, tarih araştırmaları bizleri yalnızca geçmiş dönemlerin uygunsuz etkisinden değil, soluduğumuz havanın, kendi zamanımızın ve gelecek zamanların da uygunsuz etkilerinden kurtaran şeyleri içerisinde barındırmalıdır.¹ Bu bağlamda asırlardır süregelen Sünni-Şii çatışmaları gölgesinde bir arada yaşamaya çalışan Müslüman toplumun birbirini çok boyutlu ve objektif veriler içeren çalışmalarla tanınması ayrıca önem arz etmektedir. Habip Demir'in doktora tez çalışması olan *Horasan'da Şiilik* isimli eser genelde İslam, özelde de Şiiliğin siyaset, kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir yeri olarak kabul edilen Horasan coğrafyasını ve bölgedeki hicri beşinci asra kadar devam eden ve dolayısıyla oldukça uzun bir dönemi kapsayan Şii faaliyetleri oldukça akıcı bir üslupla ve ayrıntılarda boğulmaksızın Sosyo-politik/ fikri çerçeve içerisinde ele almaktadır.

Elimizdeki kitap önsöz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın kaynakları, yöntemi, kavramsal çerçevesi, Horasan bölgesi denildiğinde anlaşılan coğrafi bölge ve bölgenin dini ve mezhebi durumu gibi konulara değinilmiştir. Bölgenin İslam'dan önceki durumu ve İslam geldikten sonra oluşan yeni atmosfer, Şiiliğe zemin oluşturması açısından incelenmiştir. Pek çok farklı dine yaşam alanı sunan bölgenin Şiilik dışındaki mezheplerin de hareket sahasını oluşturduğunun ortaya konulması yapılan çalışmanın önemini bizlere göstermektedir. Araştırmanın kaynaklarını şehir tarihleri, biyobibliyografik eserler, siyasi tarihler, fırak ve makâlât türü eserler, Şii hadis mecmuaları ve çağdaş araştırmalar oluşturmaktadır.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5076-6571> eposta: rmysbalci@ankara.edu.tr

¹ Lord Acton, *Lectures on Modern History*, 1906, s. 33.

Birinci bölümde Horasanda Şiiliğin politik tezahürleri Keysânî, Zeydî, İsmailî ve İmamî öncülerinin ilk dört asırdaki siyasi faaliyetleri açısından incelenmiştir. İkinci bölümde Şiiliğin toplumsal tabanı bağlamında Kum, Rey, Nişabur, Belh Cürcan vb. gibi şehirlerde bulunan Şiilik için önemli şahsiyetler, aileler ve mekânlar ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Horasanda Şiiliğin fikri çerçevesi, itikadî ve fikhî görüşler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Fakat yazar bu değerlendirmeyi yaparken Şiilik bünyesindeki farklı fırkaların fikri yapısını tek tek ortaya koymak yerine belli bir dönem ve coğrafyada İmamî grupları merkeze alarak nübüvvet, imamet, mesh, ezan, namaz vs. gibi konularda savunulan görüşleri ele almıştır.

Horasan ismi ilk kez Sasaniler döneminin idari yapılanmasının içinde geçmektedir. Fakat ilk dönem coğrafyacılarının tanımlarına bakıldığında, sınırları belirli olan bir coğrafyadan daha ziyade İslam devletinin başkentinden başlamak suretiyle en uzak doğu topraklarını anlatmak üzere bu ismi kullandıkları görülmektedir. Siyasî, sosyal veya ekonomik nedenlerle sınırların daralması, İslam'ın bölgeye gelişiyle beraber yapılan fetihler ve sonrasında yaşanan siyasi parçalanmalar sebebiyle bölgenin sınırları ile ilgili coğrafyacılar arasında birtakım görüş ayrılıkları meydana gelmiştir.

Horasanda İslamiyet yayılmadan önce pek çok din ve dini hareket toplumun hayatını şekillendirmiştir. Bu inançlar aynı zamanda Şiiliğin teolojisinin oluşup halk tarafından benimsenmesinde de etkili olmuştur. Bölgenin yapısını en çok etkileyen ve bölgede görülen en eski din Mecûsiliktir. Sasani kültür ve medeniyetinin en önemli taşıyıcısı konumunda olan Zerdüştlük de bu bölgede teşekkül etmiş ve İran'ın diğer bölgelerine buradan yayılma imkânı bulmuştur. Horasan'ı etkileyen dinlerden bir diğeri de gnostik karaktere sahip Maniheizm'dir. Buradaki maniheistler özellikle halife Me'mun döneminde İslam âlimleriyle birtakım teolojik tartışmalara girmişlerdir. Bölge tüm bu dinlerin yanı sıra Mazdekilik, Yahudilik, Hristiyanlık ve Budizm gibi dinlere de ev sahipliği yapmıştır.

Horasan, sınırları geniş bir coğrafyaya sahip olması sebebiyle, pek çok farklı etkenin bir araya geldiği uzun bir süreç içerisinde İslamlaşmıştır. İslamlaşma sürecine katkı sağlayan en önemli etken, Horasan'a yerleştirilen Arap kabilelerinin yerleşimiyle ortaya çıkan etkileşim olmuştur. Bölgeyi yöneten valilerin gönderdikleri tebliğciler, şe-

hirlerin ileri gelenlerinin statülerini devam ettirmek için İslam'a girmeleri ve bir takım tasavvufi hareketler bölgenin kalıcı olarak İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Horasan bölgesinin hilafet merkezine uzak olması, farklı dinlerin yanı sıra merkezi idarenin güçlü olduğu yerlerde yayılma imkânı bulamayan pek çok itikadî ve siyasi fırka ve kültürler için bölgeyi muhalefet merkezi haline getirmiştir. Bu yüzden Horasan'da mezhebî tartışmaların yoğun olması ve ilk fırkaların yeni Müslüman olmuş kesimlere daha kolay ulaşarak bu bölgede temsil imkânı bulması da tesadüf olmasa gerektir.

Şiilik, Hicri birinci asırdaki pek çok çekişmenin izlerini taşımaktadır. Bunlardan en belirgin olanı Emevilere karşı birleşen farklı grupların kendilerini Hâşimiler üzerinden siyasi alanda gösterme çabaları şeklinde tezahür etmiştir. Hâşimi kolu olan Abbasilerin, Emevileri yıkması ile sona eren bu mücadele; Abbasilerin Alioğullarına baskı uygulamasıyla beraber Hâşimilerin iç mücadelesi olarak devam etmiştir. Bu dönemde siyasi mücadeleler yerini dini mücadelelere bırakmış ve ilk Şii fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk Şiilik üç temel eğilim tarafından temsil edilmiştir. Bunlar; Muhammed b. el Hanefiyye'yi imam kabul edip etrafında bir araya gelen aşırı fikirlerden oluşan Keysanî fırkalar, imam olarak Hz. Ali'yi kabul edip önceki halifeler hakkında olumsuz düşünceleri olan Rafızîler ve Hz. Ali'yi imam olarak kabul etmekle beraber ilk üç halifeyi de tanıyan Zeydîlerdir.

Çağdaş Şii müelliflere göre bölgede Şiiliğin yayılmasında Hz. Ali'den sonra gelen imamların evlatları anlamına gelen Sâdât'ın önemli rolü olmuştur. Bu iddianın arka planında Ali soyundan gelen herkesi Şiilikle ilişkilendirme anlayışı yatmaktadır. Sâdât'a mensup kişilerin hangi eserleri yazarak insanları yönlendirdikleri ve Şiilik için hangi faaliyetleri yaptıkları gibi sorular cevapsız kalmaktadır. Bu yüzden Demir'e göre Sâdât'ın belli yerlere göç etmesinin Horasan bölgesindeki Şiiliği güçlendirdiği iddiası tutarsızdır.

İmamların otoritesi vasiyet yoluyla Hz. Peygamber'e ve oradan da Allah'a kadar gitmektedir. İmamların sözleri hadis kabul edildiği için mezhebin fikri gelişimi açısından imamlar aracılığıyla aktarılan rivayet kültürünün de önemli etkisi olmuştur. Şia'nın hadis birikiminin Horasan'a taşınarak burada korunmasını sağlayan çalışmalar sayesinde İmamî topluluklar hem varlıklarını devam ettirmiş hem de mezhep dış etkilere ve farklı fraksiyonlara çok fazla maruz kalmadan doğal halini koruyabilmiştir.

Horasan'da Şiiliğin toplumsal tabanını; Kum, Rey, Nişabur, Beyhak, Cürcan ve Belh gibi şehirlere yapılan alevi göçleri, bölgedeki önemli aileler (Babeveyh, Kanber, Şazan gibi), türbeler, mescitler, medreseler ve önemli Şii şahsiyetler şekillendirmektedir. Elimizdeki eserde konuyla ilgili şehirler, şahsiyetler ve mekanlar ayrı ayrı başlıklar altında birtakım değerlendirmelerle beraber ele alınmıştır. Bu noktada kitapta yer alan önemli şahsiyetler, aileler ve mekanlar üzerine hazırlanacak tabloların çok sayıda mekân, kişi ve ailenin geçtiği bölümlerin anlaşılmasında kolaylık sağlayabileceğini düşünmekteyiz.

Eserde konular tarihsel bütünlük çerçevesinde derli toplu bir biçimde ele alınmıştır. Eserde ele alınan Horasan'da İslam'dan önce bulunan dinler, bölgeye İslam'ın yayılışı ve bölgedeki Şia dışındaki mezhepler gibi konular metnin içeriğini zenginleştirmiştir. Bu durum aynı zamanda Mezhepler Tarihi alanında yapılan mezhep araştırmalarına yönelik bütüncül yaklaşım göstermenin de önemini ortaya koymak adına örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda eserde Şiilik ve Horasan'daki faaliyetleri, eldeki dokümanlar kullanılarak şahıs, mekân, zaman ve fikir bağlamı içerisinde ayrıntılı bir biçimde analiz edilmiştir.

Demir, elde ettiği verileri dönemin farklı kaynakları ve yapılan çağdaş araştırmalarla desteklese de konuya Şii kaynaklar daha çok ilgi gösterdiği için çoğunlukla Şii kaynaklara müracaat etmiştir. Şiilik hakkında kapsamlı bir tarihi arka plan sunan kitabın kaynakçasına bakıldığında Türkçe, Arapça, Farsça ve İngilizce yazılmış çok sayıda kaynaktan faydalanılması, bizlere eserin yazım sürecine ne denli büyük bir emek harcadığını da göstermektedir. Konu ile ilgili Türkçe yapılmış herhangi bir çalışma bulunmadığı için elimizdeki çalışma özellikle konuyla ilgili daha sonra yapılacak çalışmalar için ufuk açıcı bir kaynak özelliği göstermektedir.

Elimizdeki çalışmada ele alınan her bölgenin kendine özgü bir atmosferi ve mezhep içerisinde karakteristik bir özelliği bulunduğunu düşünecek olursak, eserde geçen şehirlerin mezhepler tarihi açısından tek tek değerlendirilip daha ayrıntılı biçimde bağımsız çalışmalarla desteklenebilecek oluşu, konunun taşıdığı potansiyeli göstermekte ve sonraki araştırmacılar için eserin yol gösterici nitelikte olmasını sağlamaktadır. Eseri kanaatimizce özgün kılan en önemli unsur, yazarın ele aldığı meselelerde -genelde mezheplere özelde Şiiliğe

karşı- sergilediği objektif bakış açısı olsa gerektir. İslam Mezhepler Tarihi çalışmalarında rastlanan normatif yaklaşımın yerini mezhepler üstü bir bakışa bırakmasının gerekliliği okuyuculara bizzat yapılan çalışmada uygulanan yöntem ile sunmuştur. Eserde konuların bütün detaylarıyla okuyucu tarafından anlaşılabilmesi her ne kadar akıcı bir dil kullanılmış olsa da elimizdeki çalışma konunun ele alınış biçimi ve üslubu ile genel okur kitlesinden daha ziyade alanda derinleşmek ve konu ile ilgili akademik çalışmalar yapmak isteyenler için bir başvuru kitabı niteliği taşımaktadır.